

dr hab. Dorota Michulka, prof. nadzw. UW

Uniwersytet Wrocławski

Instytut Filologii Polskiej,

Pl. Nankiera 15b

50-140 Wrocław

dorota.michulka@uwr.edu.pl

Recenzja pracy doktorskiej mgr Dominika Borowskiego *Między dzieciństwem a dorosłością... Przemiany polskiej prozy dla młodzieży w XXI wieku*, napisanej pod kierunkiem prof. dr hab. Anny Czabanowskiej – Wróbel

Rozprawa doktorska mgr Borowskiego wpisuje się znakomicie we współczesne dyskusje na temat funkcji, miejsca, roli i statusu literatury młodzieżowej, jej znaczenia w szerszym obiegu kultury literackiej oraz zakresu prowadzonych nad tą literaturą interdyscyplinarnych badań z rynkiem wydawniczym włącznie.

Rozważania Autora pracy koncentrują się wokół pojęć związanych z literaturą dla młodzieży w teorii i praktyce oraz jej specyfiką odnoszącą się do okresu adolescencji, który determinuje zarówno problematykę powieści, jak i styl narracji przeznaczony dla wymagającego adresata jakim jest czytelnik – nastolatek. Uwzględniają także zakorzeniony w obszarze rozważań natury egzystencjalnej relatywizm wartości oraz dylematy aksjologiczne, jakie współczesny świat stawia przed bohaterem czasu adolescencji [np. w powieści J. D. Salinger, *Buszujący w zbożu* (1951) czy w popularnych czytelniczko także w Polsce powieściach amerykańskiego pisarza J. Greena (w tym miejscu warto wymienić chociażby wydany w 2005 roku utwór *Szukając Alaski*].

Praca Dominika Borowskiego ma rozbudowane zaplecze metodologiczne i odwołuje się do bogatej literatury przedmiotu. Literaturoznawcze partie wywodu „przeplatane są” rozważaniami, które mocno osadzone zostały w kontekstach antropologicznych i socjologicznych – oraz – co istotne dla wyeksponowania zagadnienia adolescencji, jako szczególnego okresu dorastania i dojrzewania – przywołują perspektywę badań pedagogicznych oraz wyniki naukowych eksploracji z dziedziny psychologii rozwojowej i społecznej (np. publikację E. Eriksona, *Dzieciństwo i społeczeństwo*, przeł. P. Hejmej, Poznań

1997; M. Mead, *Kultura i tożsamość. Studium dystansu międzypokoleniowego*, przeł. J. Hołówka, Warszawa 2000); I. Obuchowskiej, *Adolescencja w: Psychologia rozwoju człowieka. Charakterystyka okresów życia człowieka*, red. B. Harwas – Napierała, J. Trempała, Warszawa 2014; teźże *Drogi dorastania. Psychologia rozwojowa okresu dorastania dla rodziców i wychowawców*, Warszawa 1996; M. Niezgody, *Młodość. Kłopotliwa kategoria socjologiczna*, „Jagiellońskie Studia Socjologiczne” 2014, nr 1; H. Ostrowickiej, *Młodość jako kategoria i relacja w dyskursie edukacyjnym*, „Przegląd Pedagogiczny” 2011, nr 1 i inne). Należy docenić także wprowadzone do bibliografii dysertacji cenne prace zagraniczne z zakresu badań nad literaturą młodzieżową, np. publikację Karen Coats *Young Adult Literature. Growing Up, In Theory*, w: *Handbook of Research on Children's and Young Adult Literature*, Ed. S. A. Wolf, K. Coats, P. Encicso, C. A. Jenkins, New York 2011).

Może warto byłoby uzupełnić obcojęzyczną literaturę przedmiotu z zakresu badań literaturoznawczych jeszcze o publikacje Roberty Seelinger Trites *Disturbing the Universe: Power and Repression in Adolescent Literature* (University of Iowa Press, 1998) oraz teźże *Literary Conceptualizations of Growth: Metaphors and Cognition in Adolescent Literature* (John Benjamins Publishing Co., 2014)

Dysertacja Doktoranta podzielona została na cztery rozbudowane, sproblematyzowane rozdziały: pierwszy – teoretyczny - dotyczy kwestii pojęć związanych z literaturą dla młodzieży (w teorii i praktyce), objaśniania nieściśłości terminologicznych odnoszących się do tego typu przekazów literackich oraz omawia osobliwości dotyczące najnowszej prozy dla nastolatków. Drugi rozdział koncentruje się wokół nastoletniego czytelnika oraz szerzej prezentuje politykę wydawniczą związaną z publikacjami książek przeznaczonych dla młodzieży, trzeci - podnosi kwestie antropologicznego i psychologicznego obrazu adolescencji w literaturze dla młodzieży ze szczególnym uwzględnieniem obrazu przemocy i agresji, czwarty natomiast – ujmując rzecz socjologicznie, traktuje o nastolatku „funkcjonującym” w określonym modelu rodziny oraz wyodrębnia figurę ojca.

Rozprawa liczy 236 strony, zawiera także obszerną literaturę podmiotu oraz bogatą listę opracowań naukowych (zbiór 183 pozycji teoretycznych obejmuje: monografie, rozdziały w monografiach oraz artykuły publikowane w czasopiśmie, uwzględnia także 15

pozycji netografii – źródeł internetowych), zestawienia syntetyczne typu „spis tabel” (np. liczbę tytułów książek dla dzieci i młodzieży wydanych w latach 2001- 2015, wybrane serie wydawnicze dla młodzieży z lat 2001- 2015 czy książki nagrodzone w konkursie „Książka Roku” przez Polską Sekcję IBBY) oraz spis wykresów (np. wyróżniki literatury dla młodzieży, zakres tematyczny powieści dla młodzieży, liczbę wydanych tytułów literatury dla dzieci i młodzieży w stosunku do literatury dla dorosłych w latach 2001- 2015, podstawowe określenia związane z kategorią młodzieży, zagadnienia odnoszące się do kwestii czytelnictwa w latach 2000- 2017).

Wykorzystany w analizie materiał badawczy jest bardzo obszerny i obejmuje 116 współczesnych powieści dla młodzieży (do najpopularniejszych autorów prozy dla młodzieży zaliczył p. Borowski m.in. powieści Barbary Ciwoniuk, Marty Fox, Joanny Jagiełło, Barbary Kosmowskiej, Anny Łaciny, Małgorzaty Musierowicz, Ewy Nowak, Anny Onichimowskiej czy Małgorzaty Piekarskiej). Egzemplifikacje literackie dobrane zostały właściwie.

Warto podkreślić, że młody badacz uwzględnił w swym wywodzie nie tylko kwestie genologiczne (przywołuje m.in. powieść młodzieżową o charakterze społeczno – obyczajowym), ale także pisze o odwoływaniu się autorów analizowanych powieści do współczesnej rzeczywistości, zwraca uwagę na układy fabularne powieści, kreacje artystyczne świata przedstawionego dostrzegając tak istotne dla okresu dorastania problemy psychicznego dojrzewania, dylematy wewnętrzne nastoletniego bohatera związane z poszukiwaniem indywidualnej tożsamości, jego odporności psychicznej, zachowania się nastolatków w sytuacjach trudnych/granicznych, omawia reakcje młodych ludzi na problemy związane z inicjacją seksualną oraz odwołuje się do świata emocji dorastających bohaterów.

Wprowadzając w tym miejscu szerszy kontekst interpretacyjny powieści dla młodzieży, warto przypomnieć, że proza XXI wieku o trudnym okresie adolescencji nazywana bywa literaturą wrażliwości antropologicznej i literaturą inicjacji, kreuje obrazy niełatwej rzeczywistości otaczającej dzieci „netgeneracji”, zakorzeniona jest w labiryncie wartości, postaw, wyborów, wzorów postępowania, egzystencjalnych pytań, na które nastoletni bohater często sam musi znaleźć odpowiedź. Proza przeznaczona dla niedorosłego odbiorcy – jak wykazuje P. Borowski - dopuszcza wzorce niejednoznacznie moralnie i ukazuje etyczną złożoność świata, nie formułuje jasnych prawd i klarownych point, lecz prowokuje do refleksji i dyskusji, poddaje pod rozwagę także złe przykłady i dyskusyjne moralnie zachowania, daje więcej możliwości wspólnego formułowania wniosków dotyczących indywidualnych zachowań i kontrowersyjnych charakterów.

Wydaje się, że dysertacja Doktoranta o przemianach współczesnej prozy dla młodzieży świetnie wpisuje się w tę dyskusję, potwierdzając także tezę, eksplikowaną już wcześniej przez Grzegorza Leszczyńskiego. Badacz ten twierdzi, że współczesna literatura dziecięca i młodzieżowa, ukazując „piekło domu rodzinnego” (G. Leszczyński, *Bunt czytelników. Proza inicjacyjna netgeneracji*, Warszawa 2010, s. 19), wypracowała nowy typ bohatera, który mierzy się z wyzwaniem współczesnej rzeczywistości; bohatera, który reprezentuje społeczeństwo konsumpcyjne, przynależy do grupy zagubionego aksjologicznie przedstawiciela „Pokolenia Nikt” i jest reprezentantem swoistej „gry w wartości”. (G. Leszczyński, *Bunt czytelników... s. 22*)

Grzegorz Leszczyński pisze nawet: „Jeśli przyjąć utwory literackie za źródło wiedzy o odbiorcy, trzeba uznać, że najbardziej wyrazistą właściwością współczesnej młodzieży jest odbieranie młodości jako cierpienia, a czasu duchowego wzrastania i gromadzenia doświadczeń jako sytuacji granicznej” (G. Leszczyński, *Bunt czytelników...., s. 22*).

Praca pana Borowskiego odwołuje się wyraźnie do przywołanych powyżej kwestii, uzupełniając niejako lukę w badaniach nad prozą dla młodzieży XXI wieku, natomiast nie do końca realizuje postawione we wstępie cele naukowe.

Niedostatki widać przede wszystkim na poziomie kompozycji. W pracy Doktoranta, jak się zdaje, zaburzona została równowaga między książkoznawczym (bibliologicznym) spojrzeniem na narracje dla młodego odbiorcy a perspektywą literaturoznawczą, zbyt rozbudowany bowiem, moim zdaniem, został rozdział dotyczący polskiego rynku wydawniczego książek dla młodzieży oraz część rozważań obejmujących zagadnienia czytelnictwa, opatrzona w dysertacji tytułem „Nastolatek jako czytelnik” (s. 44- 104), słusznie odwołująca się w tym miejscu do socjologicznych ustaleń Zofii Zasackiej (*Nastoletni czytelnicy*, Warszawa 2008). Tym bardziej, że – jak warto zaznaczyć – w zasadniczej – analitycznej części rozważań, Doktorant nie zajmuje się praktykami odbioru tego typu literatury.

Kolejne niedopowiedzenie widoczne jest na poziomie analizy i interpretacji literackich tekstów. Co prawda – Autor zaznacza, iż w ujęciu socjologicznym i psychologicznym analizowane w rozprawie powieści, poruszają następujące zagadnienia: dysfunkcyjne rodziny, rozwody, kryzys ojcostwa i macierzyństwa, cięższe nieletnich, samobójstwa, emigracje zarobkowe rodziców i zagadnienie eurosierot, problemy związane z inicjacją seksualną, nałogi (np. alkohol i narkotyki) i patologie. Ukazują zatem szerzej – obraz młodego pokolenia

pozbawionego wartości, problemy braku zakorzenienia i poczucia tożsamości, egzystencjalną samotność, niepewność, brak stabilności, eksponują obrazy młodych ludzi określanych mianem „bezdolnych psychicznie”.

Szkoda jednak, że wyżej przywołane problemy nie przełożyły się na omówienie obrazów jednostkowych kreacji artystycznych poszczególnych postaci – wyrazistych literacko figur zagubionych aksjologicznie bohaterów. Charakteryzowane przez pana Borowskiego utwory literackie skoncentrowane są bowiem, co warto podkreślić, nie na schemacie fabularnym, ale raczej na bogatych portretach psychologicznych postaci, inicjacji bohaterów i reprezentatywnych dla nich postawach i wartościach.

Ponadto, nawet jeśli rozważania jakie prowadzi P. Borowski w partiach analityczno – interpretacyjnych są w zasadzie filologicznie przemyślane i przekonujące oraz w większości stylistycznie zgrabne, to miejscami wywód bywa schematyczny, powierzchowny i dominują w nim elementy streszczania powieści (np. s. 155- 156, omówienie powieści *Klasa pani Czajki* Piekarskiej, czy s. 157- 158 – omówienie powieści E. Nowak *Nie do pary* oraz A. Łaciny – *Czynnik miłości* czy s. 178 - 180 – omówienie powieści E. Nowak *Niewzruszenie* czy s. 184- 186 – omówienie powieści A. Onichimowskiej *Hera moja miłość*).

Kolejna kwestia, którą warto przytoczyć w recenzji dysertacji dotyczy funkcji i roli jaką pełnią omawiane tu powieści z perspektywy edukacji i wychowania, szczególnie w ujęciu relacji dorosły - nastolatek. Dużo miejsca poświęca Pan Borowski bowiem poszukiwaniu wzorców osobowych, powieściowym modelom rodziny (traktowanym jako formalnie „założona” grupa społeczna oraz innym alternatywnym formom życia małżeńsko – rodzinnego) (rozdział 4.1, s. 175- 193), figurze ojca (rozdział, 4.2 s. 193 - 209), ale także przywoływanym w powieściach kwestiom wartości i świata aksjologii. Młody badacz podkreśla również w swoim wywodzie jak kłopotliwie i konfliktogenne dla współczesnego wychowania są problemy społecznego rozwarstwienia. Jednym z aspektów pogłębiających egzystencjalną pustkę w przywołanych tu utworach literackich są – zdaniem Autora pracy – także problemy w komunikowaniu interpersonalnym (zarówno konflikty nastolatka w relacjach z dorosłymi, jak i z rówieśnikami), a w konsekwencji całkowity brak porozumienia między dorosłymi i dziećmi, odseparowanie się, izolacja i samotność. Na różnych poziomach rozważań Autora rozprawy widać zatem oznaki dbałości o argumenty poświadczające wychowawczą rolę współczesnych powieści dla młodzieży i próby określenia funkcji, jaką pełni ona w kształtowaniu postaw jednostki, wpisanych w jej świat wartości moralnych wyborów oraz szeroko pojętej wrażliwości nastolatka. Szkoda, że Autor pracy nie odniósł się

szerzej do kwestii związanej z różnymi współczesnymi modelami (koncepcjami) wychowania związanymi ze wspomaganiem rozwoju i kształtowaniem oczekiwanych społecznie postaw, zapobieganiem niewłaściwych zachowań, korygowaniem błędów (np. charakteryzowanymi przez pedagogów, m.in. Irenę Wojnar aspektami wychowania afirmatywnego czy dramatycznego (tu: *Edukacja wobec wyzwań XX wieku*, red. I. Wojnar, J. Kubin, Warszawa 1996) czy kwestiami uniwersalnych wartości jakie niesie ze sobą poprawne komunikowanie (tu: *Wartości w komunikowaniu*, red. M. Wawrzak – Chodaczek, Toruń 2009) - wzmocniłoby to niewątpliwie walor naukowy pracy.

„Wychodząc poza tekst” może warto było także zwrócić większą uwagę na aspekty samej „dorosłości” kojarzonej z odpowiedzialnością czy troską o najbliższych (dorosłością jako określeniem stanu dojrzałości fizycznej, mylnie utożsamianej z dojrzałością psychiczną), na znaczące elementy figur dorosłych (nie tylko obraz ojca), którzy we współczesnej skomplikowanej etycznie rzeczywistości „utracili” funkcję mentorów, duchowych przewodników, partnerów rozmowy i dialogu z „uwikłanym” w problemy dorastania nastolatkiem, nie wspierają go – co wyraźnie uwzględniają autorzy współczesnych powieści - i często pozostawiają samemu sobie.

Nowatorsko w badaniach polskich, choć wciąż niewystarczająco w porównaniu do badań prowadzonych na ten temat za granicą – prezentują się w pracy pana Borowskiego także wzmianki dotyczące rzeczywistości/przestrzeni wirtualnej w życiu młodego człowieka, Wydaje się bowiem, że negatywny wpływ i niebezpieczeństwa, jakie płyną z wykorzystywania mediów społecznościowych, i związane z takimi działaniami zaburzenia kontaktu z rzeczywistym światem, uwalnianie – niebezpiecznej, bo niczym niekontrolowanej agresji (hejtu) (s. 121 - analiza powieści *Jak ziarenka piasku* J. Jagiełło), problem wpływu gier komputerowych na psychikę graczy – to istotne płaszczyzny współczesnej egzystencji powieściowych nastoletnich bohaterów. Znakomitym materiałem, który można byłoby wykorzystać w omówieniu roli i funkcji wirtualnej przestrzeni w życiu nastolatków, zagadnienia przemocy w sieci i obrazów ofiar agresji w cyberprzestrzeni byłyby następujące utwory: powieść Natalii Osińskiej *Fanfik* (2016), Anny Onichimowskiej *Lot Komety* (2004), Barbary Kosmowskiej *Samotni.pl* (2011), Krystyny Siesickiej *Dziewczyna Mistrza Gry* (1997) (w 2000 roku książka została wpisana na listę honorową IBBY), czy - popularne powieści dla młodzieży autorów zagranicznych np. *13 powodów* Jay Ashera (2007) Szkoda, że Autor pracy, pisząc o przemocy i agresji nie podjął szerzej tego zagadnienia i nie poświęcił mu np. osobnego podrozdziału, tym bardziej, że jak twierdzą psychologowie i

pedagodzy w życiu nastolatka ten wirtualny, alternatywny świat istniejący przecież „równolegle” ze światem rzeczywistym, jest równie ważny, a może nawet istotniejszy (?) niż rzeczywiste autorytety rodziców czy emocjonalne – rzeczywiste – związki z przyjaciółmi (Zob. M. Mistrz, J. Ziemacki, *Chorzy na Facebook*, „Wprost” 2010, nr 18, s. 8-1; Sz. Wójcik, *Gry online –korzystanie i nadużywanie wśród młodzieży: wyniki badania EU NET ADB*, „Dziecko Krzywdzone” 2013, nr 1, s. 81-98; M. Misiak, *Siecioholizm*, „Forum Akademickie” 2010, nr 10, s. 52-53; *Zagrożenia cyberprzestrzeni i świata wirtualnego*, red. J. Bednarek, A. Andrzejewska, Warszawa 2014; *Człowiek w świecie rzeczywistym i wirtualnym. Wybrane patologie społeczno-wychowawcze w cyberprzestrzeni*, red. J. Bednarek, A. Andrzejewska, J. Ćmiel, Józefów 2013).

Konkludując - Doktorant w swej syntezie *Między dzieciństwem a dorosłością... Przemiany polskiej prozy dla młodzieży w XXI wieku* w sposób samodzielny podjął w polskich badaniach po raz pierwszy temat przemian polskiej prozy dla młodzieży w XXI wieku i na pewno wyraźnie przetań naukowe szlaki, otwierając perspektywy do dalszych eksploracji tego zagadnienia.

Mimo drobnych, wskazanych w recenzji, uchybień natury kompozycyjnej i interpretacyjnych „niedopracowań”, praca jest bardzo interesującym spojrzeniem na zagadnienie ewolucji jaka dokonała się literaturze dla młodzieży w ciągu ostatnich dwudziestu lat. Autor wprowadził do bibliografii podmiotu większość istotnych dla rozpatrywanego w dysertacji zagadnienia pozycji literackich i przekonująco uzasadnił, iż współczesna proza dla młodzieży osadzona jest mocno w rzeczywistości społecznej oraz ma charakter obyczajowy. Przemiany we współczesnej polskiej literaturze dla młodzieży – jak zauważa młody badacz - odzwierciedlają zmieniającą się rzeczywistość społeczno- kulturową oraz akcentują nie tylko wyzwania ekonomiczno – cywilizacyjne świata, w którym żyje młody człowiek, ale także eksponują etyczną jego złożoność, nieporozumienia w komunikacji interpersonalnej, pokoleniowe konflikty i brak dialogu między dorosłym i dzieckiem. Obraz pokolenia „netgeneracji” i figura zagubionego w rzeczywistości nastoletniego, dorastającego bohatera jest zatem zakorzeniona wyraźnie również w kontekstach psychologicznych, odwołuje się do kategorii pedagogiki społecznej oraz – szerzej - przywołuje kwestie wychowania.

Magister Dominik Borowski używa dojrzałej naukowo polszczyzny oraz jasnego i klarownego stylu. Dysertacja doktorska młodego badacza ukazuje bardzo dobre przygotowanie merytoryczne Autora, charakteryzuje się rzetelnością i wnikliwością, jest bardzo dobrze przygotowana pod względem edytorskim, opatrzona została skrupulatnie opracowaną bibliografią oraz napisana została z zaangażowaniem i pasją. W swych rozważaniach Doktorant próbuje umiejętnie łączyć szczegółowe analizy materiału z szerszą perspektywą ujęć naukowych eksploracji literaturoznawcy, „integruje” swe historycznoliterackie interpretacje z obszarem badań socjologicznych, psychologicznych i pedagogicznych, wspierając je wiedzą o książce, zagadnieniami na temat działań rynku wydawniczego, kwestiami z zakresu edytorstwa i bibliologii ukazując wieloaspektowy i wielopoziomowy obraz problemu postawionego w temacie pracy.

Reasumując – Doktorant stworzył próbę monografii inspirującą niewątpliwie do dyskusji o charakterze edukacyjnym.

Drobne sugestie dotyczące uzupełnienia literatury podmiotu i przedmiotu, wzmocnienia analityczno – interpretacyjnych partii rozprawy czy przebudowy kompozycji pracy nie umniejszają w niczym ambitnego przedsięwzięcia naukowego, spełniającego wymogi stawiane dysertacjom doktorskim.

Poziom naukowy dysertacji p. Borowskiego **zasługuje na ocenę pozytywną.**

Praca spełnia ustawowe wymogi (**warunki określone w art. 13.1. ustawy z dnia 14 marca 2003 roku o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki**), z przekonaniem **wnoszę więc o dopuszczenie jej do dalszych etapów przewodu doktorskiego.**

Dorota Michułka

Wrocław, 20.07.2020